

ARHEOLOŠKO-POVIJESNE BILJEŠKE O SPOLIJAMA ANTIČKOG FAROSA

Prvi puta precizan opis položaja kamenih spomenika i velike obrađene blokove obrambenih zidina antičkog Farosa uzidane unutar povijesne jezgre Starog Grada, u neposrednoj blizini renesansnih i baroknih sakralnih građevina, bilježi već početkom 18. st. Antun Matijašević Caramaneo u svom rukopisu *L'antica origine de'Lesignani*.¹

Njegova zapažanja preneti će u 19. stoljeću Š. Ljubić, a taj rad uglavnom je danas citiran u stručnoj i znanstvenoj literaturi.² Međutim izvorni rukopis Matijašević-Caramanea rizična je podataka o tragovima antičkog urbanizma Farosa, jer nam pisac precizno bilježi, gdje se spomenici nalaze i njihov opis. Pisac nas uvodi u topografiju koristeći Polibijev izvještaj o ratnoj operaciji kada je rimski konzul L. Emilie Paulo zauzeo Demetrijev grad Faros krajem 3. st. pr. K. (*Polib., Hist. III, 18–19*).

A. Matijašević-Caramaneo iznosi rekonstrukciju bitke, te ubicira drevni Faros na mjestu Starog Grada, svoj zaključak opravdava i sačuvanim dijelovima zidina još vidljivih na različitim mjestima, osobito u onom dijelu, gdje su nekada bile kuće Lucoevich i Gazzari, a na kojima su iste sagrađene. Zidine su rađene velikim blokovima, a prema njihovom obliku, veličini i načinu obrade, Matijašević-Caramaneo ih uspoređuje s onim dijelom Dioklecijanove palače gdje su bila vrata poznata kao „*Porta chiamata dell'Orologio*“: *L'altezza loro presente non eccede brazza cinque, la grandezza e' d'undeci quarte non comprese le pietre scostate dalla facciata, che si veggono in contiguo cortile disposte in sedili lungha due o tre brazza l'una, e quasi un braccio alta. Tali appunto nel (sagro) Palazzo di Diocleziano oggi detto, la Citta' Vecchia di Spalato, si distinguono sulla Piazza entro la Porta chiamata dell'Orologio*.

Dalje u svom tekstu navodi da se uz trobrodnu župnu crkvu sv. Stjepana pape i mučenika sa južne strane na uglu uzidan antički kameni spomenik Baka (poznatog danas u literaturi kao žalodobni krilati Erot), koji u desnoj ispruženoj ruci drži veliki grozd (sl. 1),³ dok lijevom rukom naslonjenom na desnu stranu ramena drži rog iz ko-

---

¹ Rad se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu u rukopisima A. Matijašević - Caramaneo.

² Š. Ljubić, *Faria citta' vecchia e non Lesina*, Pietro Hektorović *Cittavvecchiano e non Lesignano*, Zagabria 1873, 10, 11, 19, 20.

³ Objavljujem sliku dijela spomenika prije restauracije, kada se još mogao vidjeti

Sl.1 Spolija, rimski nadgrobni spomenik sa prikazom Erota, prije restauracije (u desnoj ruci drži grozd) dr

Fig.1 Spolia, Roman tombstone depicting Eros, before restoration (right hand holding a bunch of grapes)

jeg izljeva vino. Položaj gdje se nalazio spomenik u vrijeme Matijašević-Caramanea detaljno je opisan, a radi se o uglu zida koji je zatvarao trg s južne strane župne crkve: *Questa Parocchiale.....Sta su due Piazzette una a fronte , l'altra al lato sinistro. Sud in un angolo d'esa dall'Occaso si sorge in lapida antica un Bacco amiclio alato, di mezzo (stile) che con la dritta tiene un grapolo ben grande d'uva della sinistra poggiata sul omero destro li prende un Corno di copia, che versa vino in abbondanza. Ha due ocche a piedi intenote a beccolar un granato. Zatim nam prenosi važan podatak o još jednom rimskom reljefu, koji se nalazi na istočnom uglu istog zida, a prema njegovom mišljenju prikazan je Milon Krotonski: *Sull'angolo Orientale inserto in muro si ravisa un busto nudo di Milon da Crotona inciso in pietra di mezzo rilievo. Eso con ambidue le mani attraversate addietro del collo (affterra) una breve clavo, colla quale preme all'omero mano una testa di Toro, che li stende all'alto del petto; il resto dell'animale li dipende dalle spalle.* Nažalost ovaj spomenik je nestao, najvjerojatnije već krajem 18 st., jer kada Alberto Fortis posjećuje Stari Grad ne spominje ga na istočnom uglu zida. Fortis bilježi samo dva uzidana antička spomenika: od kojih je jedan nadgrobni tj. Bakov, dok je drugi mramorni s prikazom lađe uzidan u zvoniku sv. Stjepana. Također Fortis naglašava da su najvjerojatnije tijekom gradnje tog zvonika mnogi spomenici Farosa nestali.⁴*

Obradujući urbanizam Farosa, tijekom 19. st Šime Ljubić samo podsjeća da je u vrijeme Matijašević-Caramanea južno od župne crkve u zidu bio reljef Milona iz Krotone, kojeg više nema. Ostao je sačuvan kako to piše Ljubić na uglu zida trga navedeni spomenik Erota i u zvoniku sv. Stjepana reljef lađe sa kormilarom.⁵ Reljef lađe uzidan unutar zvonika sa istočne strane popisuje i B. Vranković, osim toga isti spominje da se na prostoru mjesta Vrbanj istočno od Starog Grad, još mogu vi-

grozd u desnoj ruci što je još uočio A. Matijašević – Caramaneo. Š. Ljubić također u svom radu kod opisa ovog spomenika kako ga on naziva *genio mortuario* navodi da u ruci nosi grozd : *portante ...nella sinistra un grappolo* . Taj zaboravljeni podatak je važan za interpretaciju ikonografije spomenika, zbog čega ga ponovo navodim Š. Ljubić, *Op. Cit.* 1873, 10; Nažalost grozd se nakon restauracije od prije nekoliko godina teško uočava, a taj detalj se ne navodi niti u katalogu A. Rendić - Miočević, *Skulptura*, u Pharos antički Stari Grad (katalog izložbe), Zagreb 1995, 119, 121.

⁴ *Due soli pezzi antichi io o' veduto in questo luogo, il piu' pregevole de' quali e' un marmo Greco, che rappresenta una barca a vela, col timone alla destra della poppa, e il pilota che lo governa; l'altro e' pur un bassorilievo sepolcrale di cattivo scalpello. Mi fu d'uopo andar a cercare il primo fino alla somita' del Campanile, nella di cui fabbrica probabilmente molti monumenti de'Fari faranno periti.* A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venezia 1774, 175, 176.

⁵ Š. Ljubić, *Op. Cit.*, 10, 11.

djeti dijelovi od poploĳanja antiĳkog puta zvan *od garkadije*. Isti spominje i velike obrađene blokove sa bunjastom istakom za koje smatra da su kasnije prenešeni u Stari Grad.⁶

Nakon Matijašević-Caramenea, a prije Vrankovića popis dijelova zidina rađenih velikim blokovima, te njihov položaj u neposrednoj blizini župne crkve i zvonika sv. Stjepana objavljuje u svom radu Ljubić. Iako ne donosi u cijelosti Matijašević-Caramaneov opis i usporedbu zidina rađenih velikim blokovima, Ljubić u 19. st., bilježi da se ostaci nalaze uzidani u zvonik. Navodi i da su na površini u dužini nekih 10–tak metara ostale očuvane zidine kod kuće Donkić, te upozorava kako su mnogi blokovi ugrađeni u kuće i javne zgrade, oznaĳivši primjerice vanjski zid zvonika samostana sv. Petra i zvonika sv. Stjepana.⁷⁸

Prateći raspored velikih blokova unutar središnje povijesne aglomeracije Starog Grada, tadašnji gradonaĳelnik G. Budrović dao je odrediti veliĳinu i izgled antiĳkog grada. Ustanovljen je njegov opseg od skoro jedne talijanske milje, te da je imao duguljasti oblik.⁹ Par godina poslije R.F. Burton posjeĳuje Faros i u društvu nekadašnjeg gradonaĳelnika Budrovića, po zvanju geometra, skupa obilaze arheološke ostatke i tada spominju konobu Tadić – Gromotorov i kuću *Domchich*. Budući da pogrešno piše prezime, ova posljednja je kuća u produžetku sa istoĳne

Sl. 2 Blokovi u ogradnom zidu vrta istoĳno od zidina u konobi Tadić – Gromotorov

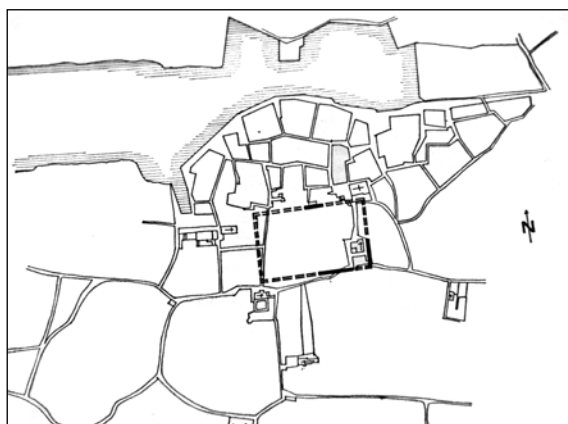
Fig. 2 Blocks in the wall surrounding the garden east of the walls in the cellar (Tadić – Gromotorov)

⁶ B. Vrancovich, *Osservazioni d'un notaio sull'isola Lesina dell'Adriatico*, Zadar 1891, 20; M. Nikolanci, *Antiĳki spomenici otoka Hvara*, Popis spomenika otoka Hvara, Split 1958 52; A. Rendić - Mioĳević, *Op. Cit.*, 122 (donosi popis); V. Gaffney et al., *Arheološka baština otoka Hvara*, Projekt Jadranski otoci, Oxford 1997, 184.

⁷ Nekoliko velikih blokova sa bunjastom istakom uzidano je u temeljnem sjevernom zidu zvonika dominikanske crkve sv. Petra. B. Gabriĳević, *Pristupna razmatranja o urbanizmu grĳkih naseobina na istoĳnoj obali Jadrana*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 68, Split 1966, 158; Blokove navodi Petar Kuniĳić u pismu 10. 11. 1916. F. Buliĳu: *Također u temeljima zvonika sv. Petra i fratarskih torjuna sagrađenih na obranu od Turaka u XVI v., a podaleko od prve skupine nalazi se ciklopskog kamenja...* (Arhiv regionalnog zavoda za zaštitu spomenika u Splitu, br. 135 za god. 1916) preuzeto od B. Kirigin, *Faros – prilozi topografiji antiĳkog grada*, Diadora 13, Zadar 1991, 21.

⁸ Š. Ljubić, *Op. Cit.*, 6,7.

⁹ Š. Ljubić, *Op. Cit.*, 6, 7; *Seguendo le tracce di questi avanzi venne fatto all'egregio sig. Girolamo Budrovich, gia' sindaco di Citta' Vecchia, di rilevare le vere dimensioni di questa illustre citta'. Aveva essa quasi un miglio italiano di circonferenza; era di forma oblunga; le sue muraglie, della grossezza di braccia sei circa, ascendevano altrettanto in altezza. Presentemente restano nella primitiva forma conservate sopra terra per una decina di metri soltanto (case Donchich), ma di avanzi a fior di terra appena visibili ve n'ha in parecchi luoghi. I massi di sue muraglie negli andati tempi furono adoperati dagli abitanti nella costruzione di case private e de pubblici edifizii, signatamente nell'erezione delle torri del monastero di S. Pietro, delle chiese del grandioso campanile della parrocchiale...*

Sl. 3 Stari Grad (preuzeto od Gabričević 1966, 162)

Fig. 3 Old City (Gabričević 1966, 162)

strane nekadašnjih vlasnika Zaninović – Donkić.¹⁰ Ovdje su još i danas sačuvani veliki blokovi sa bunjastom istakom uzidani u prizemlju kuće i istočnije u produžetku, gdje je ogradni zid vrta (sl. 2).¹¹

Dalje nekih 30-tak metara istočno nalazi se zvonik sv. Stjepana, u kojeg su uzidani spomenuti reljef lađe i blokovi. Prilikom radova u temelju zvonika sv. Stjepana 1905. godine pronađen je jedan starogrčki natpis kojeg F. Bulić samo spominje dok tri rimska natpisa donosi u cijelosti:¹² *Qui nel muro di cinta del Piazzale, davanti la Chiesa, e' immurato un bassorilievo rappresentante il genio del sonno eternelle, solla fiaccola rovesciata. Nel III*

*Ordine del Campanile e' immurato un bassorilievo, rapresentante una trireme, dell'epoca romana; e nelle basi dello stesso Campanile ci sono avanzi di muro di Pharos greca. Qui viene anche trovata nell'a. 1905 un' interessante iscrizione greca, ricordante la πόλις Φαρίων ...*¹³ Starogrčki natpis danas poznat kao Farska psefizma ili Ulomak „A“, desni je dio ploče s javnim natpisom na kojem se spominje savez sa rimljanima i politička situacija u polisu, zbog čega je upućeno poslanstvo u nekadašnju metropolu Paros i najvjerojatnije Atenu.¹⁴ Ovaj javni natpis povezuje se sa Ulomkom B, tj. Farskim reskriptom, pronađenim u prvoj polovini 19. st.¹⁵ Natpisi svjedoče da se posredstvo rimljana ponovo obnovlja povezanost Farosa sa metropolom, uvijek prisutnom kulturološki. Pomoć koja se prema sadržaju teksta odnosi na religijsko-kulturnu povezanost ove kolonije na periferiji helenskog svijeta u središtu rimsko - ilirskih ratova, bila je nužna osobito u kriznim vremenima,

¹⁰ Burton spominje i objavu Budrovićeve dokumentacije: *Hence a description and, I believe, a plan were published in the Instituto Archeologico of Rome between 1840 and 1848.*, vidi u R.F. Burton, *The Long Wall of Salona and the Ruined Cities of Pharia and Gelsa di Lesina*, Journal of the Antropological Institute of Great Britain and Ireland 6, London 1875, 285, 286.

¹¹ M. Nikolanci, *Op. Cit.*, 51; B. Kirigin pogrešno piše prezime Dončić umjesto Donkić B. Kirigin, *Faros – prilozi topografiji antičkog grada*, Diadora 13, Zadar 1991, 26; J. Jeličić – Radonić, *Pharos – antički grad*, u *Pharos antički Stari Grad* (katalog izložbe), Zagreb 1995, 79.

¹² F. Bulić, *Pharia (Starigrad, Cittavecchia di Lesina)*, *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*, Split 1906, 337-339.

¹³ F. Bulić, *Op. Cit.*, 236, 237.

¹⁴ L. Robert, *Inscriptions hellenistiques de Dalmatie*, *Bulletin Correspondence hellenique*, godište 59, sv. II, Paris 1935, 489 – 513; isti, *Hellenica* 11 – 12, Paris 1960, 505 - 541; L. Braccesi, *Grecita' adriatiche*, Bologna 1971, 205-206; isti 1977, ; B. Kuntić - Makvić, J. Marohnić, *Natpisi, Katalog - Antički grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010, 77, 78.

¹⁵ P. Niseteo, *Antiquaria*, *Gazzetta di Zara* n. 38, Zara 1837; Š. Ljubić, *Op. Cit.*, 7, 8.

kada se razoreni grad kako je zapisano pokušao obnoviti.¹⁶ Povjesni izvori, koji prepričavaju situaciju 219. prije Krista, svjedoče da je u odlično snabdjevenom gradu bila mnogoljudna ilirska vojska, zbog čega su se rimljani zabrinuli da bi opsada bila dugotrajna jer je grad odlično snabdjeven i zaštićen.¹⁷

Pogledamo li na topografskoj karti položaj današnjeg grada, uočava se da je njegova središnja aglomeracija, zapravo na poluotoku kojeg su nekada oblikovale dvije manje uvale, istočna kod Ploče i zapadna Tvardalja. Prema ovim uvalama niz sjevernu padinu Budinjca, spuštaju se dvije veće prodoline do obale, između kojih se na položaju od crkve sv. Nikole formira dugi brežuljkasti prostor. Taj uski brežuljak postepeno zadire u kraj dubokog zaljeva, a njegovom poluotočnom izgledu poput lepeze pridonjeli su izvori, te vode koje su nosile prodolinama niz padinu brda zemlju. Zbog toga je sjeverna strana poluotoka bila između dvije močvare, istočne na kojoj se oblikuje dio grada zvan Otočac (danas Šiberija) i zapadne Tvardalj (sl 3).¹⁸ Izvore vode imamo i suprotnoj strani uvale, ali sam geostrateški položaj na kojem nastaje grad Faros omogućava bolji nadzor, prilikom pristupa brodova u istočni kraj dubokog zaljeva. Također mogla se lako kontrolirati prirodna komunikacija kroz veliku otočku plodnu ravnicu, danas poznatu pod službenim nazivom : *Starogradsko polje* ili kako neki žele *Faroska hora*.

Takav geostrateški položaj uključuje i opskrbu vodom, zbog toga su izgrađeni nad izvorima bunari unutar grada. Jedan je poznat u puku kao „*Grčki bunar*“ a nalazi se jugoistočno od kuće Zaninović-Donkič (danas Plančić), u najistočnijem dijelu niza paralelnih vrtova sred Starog Grada.¹⁹ Kruna bunara ima oblik križa i napravljena je od četiri bloka, od kojih su tri donešena sa obližnjih zidina, najveći je južni s istaknutom bunjom na svom pročelju i anatirozom. Unutar bunara sačuvan je izvorni antički obzid, četvrtastog oblika, a pravokutni dobro obrađeni blokovi spojeni su po sistemu sljubnjica (sl. 4).²⁰

¹⁶ L. Braccisi, *Op. Cit.* 206-208.

¹⁷ ...Πυνθανόμενος δὲ τὴν τε πόλιν οχυρὰν εἶναι καὶ πλεθος ἀνθρώπων διαφερόντων εἰς αὐτὴν ἠθροῖσθαι, πρὸς δὲ καὶ ταῖς χορηγίαις ἐζηρτυσθαι καὶ ταῖς ἄλλαις παρασκευαῖς, υφωρωρατο μὴ δὲσχηρὴ καὶ πολυχρόνιον συμβῆ γενεσθαι τὴν πολιορκίαν... (Polib. Hist. III, 18-19).

¹⁸ Plan Starog Grada na kojem je prema N. Duboković – Nadaliniju pretpostavljeni fortificirani dio označen iscertanim okvirom. Slika je preuzeta od B. Gabričević, *Op. Cit.*, 1966, 162.

¹⁹ Opisujući bedeme Farosa, N. Petrić spominje i bunar te za njega smatra da je Grčki – N. Petrić 1977, *Izveštaj o putu u Stari Grad* 5. 3. 1977, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara 85, Hvar 1977 8; Nekoliko metara sjeverozapadno od bunara otvorena je sonda u kojoj je pronađeno više arheoloških nalaza od kojih se keramički materijal može datirati od druge polovine 4 st. pr. K. do sredine 3 st. B. Kirigin *Op. Cit.* 1991, 34; isti, *Gdje je Faros ?*, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, 1994, 59, 63, 64; isti, *Faros, Parska naseobina, prilog proučavanju grčke civilizacije u Dalmaciji*, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 96, Split 2004, 72, 73; M. Zaninović, *Voda i naselja na središnjoj ilirskoj obali i otocima*, Histria Antiqua, 10, Pula 2003, 38.

²⁰ M. Nikolanci, *Op. Cit.* 1958, 52; Bunar je kod nekih autora pogrešno lociran: *Tu u vrtu već spomenutog Tadića stoji zdenac kojeg zovu grčkim bunarom...* vidi u N. Duboković - Nadalini, V. Ružević, *Urbanistički i građevinski razvoj Starog Grada u prošlosti*, Prilozi povijesti otoka Hvara, IV, Hvar 1974, 18 ; Također i Zaninović ga krivo locira: M. Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996, 35., a stručnjaci Projekta Jadranski otoci pogrešno citiraju Zaninovićev rad: Gaffney et all., *Op. Cit.* 1997, 183. Navedeno je očiti primjer da

Sl. 4 tzv. Grčki Bunar

Fig. 4 So-called Greek spring

Istim načinom obrade kamena obzi-
dan je izvor s južne strane dvojne crkve sv.
Marije. Radi se o kaptazi zapadno uz remete
kuću, kojoj je još sačuvan južni vanjski zid
od obrađenih blokova i dio bočnog istočnog
naknadno doradenog. Smatra se da je kaptaza
izrađena kako bi osigurala vodoopskrbu ra-
dionice purpore, adaptirane u drugoj fazi
starije grčke kuće iz 4. st.pr.K. čiji su os-
taci pronađeni u prizemlju kuće remete.²¹
Međutim kako joj je dio bočne strane van-
jskog zida doraden naknadno korištenim blo-
kovima antičkih zidina i zbog toga što je ima-
la kanal za otjecanje vode u sjevernom zidu
kaptaze,²² ista je mogla biti korištena i tijekom
kasne antike. Sjeverozapadno neposredno
uz kaptazu nalazi se križna piscina u sklopu
krsionice dvojne ranokršćanske crkve, kada je
voda imala ključnu ulogu u obredu krštenja u

tom vremenu obavljanom uranjanjem.

Zbog toga se već prema postojećim izvorima vode adaptirala i dvojna
ranokršćanska crkva u 6 st., jer između sjeverne i južne apside imamo sačuvan i
jedan bunar kružnog oblika tipičan rimskom načinu gradnje.²³ Bunar ima izvorni
oblik, za razliku od okolnih zidova, koji su pretežito slagani ponovno korištenim
antičkim blokovima. Koliko je mnogo građevinskih intervencija imao navedeni
prostor u okolišu ranokršćanske dvojne crkve potvrđuju i djelovi rimskih kamenih
spomenika, poput ulomka poklopca sarkofaga pronađenog unutar kaptaze (sl. 5).²⁴
Poklopac je dužine 174 cm, visine 60 cm i širine 84 cm, ima oblika dvoslivnog
krova sa sačuvana tri polukružna kutna akroterija veličine 42. x 58. cm.²⁵

Jedan važan podatak vezan je uz antičke grčke blokove i njihovo ponovno
uziđivanje u ogradni zid crkvinarstva tj. remete vrta: *La fabbriceria livellando la*

---

toponime trebamo precizno locirati, kako nebi došlo do zamjene lokaliteta. Više važnih po-
dataka o toponimima u gradu dao mi je Zoran Delić (Pipin).

²¹ *In the immediate neighbourhood of this neighbouring western area there was a cistern with sources of water, which is particularly important in the actual process of the productio of purple.* J. Jeličić Radonić, *Porphira workshop in Pharos*, Histria Antiqua, Pula 2009, 449.

²² S. Popović, *Rezultati novih zaštitnih istraživanja u Starome Gradu na otoku Hvaru*, Zagreb 2010, 142, 143.

²³ J. Jeličić - Radonić, *Op. Cit.*, 1995, 58, 60. Autorica naziva bunar grčkim, ali kružni bunari tipični su rimskom načinu izgradnje imamo primjere i na poznatima arhitekton-
skim sklopovima, kao što je Carska palača Romulijana u Srbiji ili antički domus u Tifernum
Mataurense u Italiji; A. Miletić, *Prilozi o ranokršćanskoj ikonografiji crkve sv. Marije unutar
grada Farosa*, Niš i Vizantija 13, Niš 2015, 201.

²⁴ S. Popović, *Op. Cit.*, 142. Akroterij poklopca sarkofaga trenutno se nalazi na ulazu
u remetin vrt gdje je bio nekada sjeverni zid električne centrale.

²⁵ Među kamenim ulomcima uz poklopac sarkofaga, nalaze se još dva ulomka pokrova
različitih sarkofaga sa polukružnim akroterijima: jedan je veličine 30 x 53 cm, a drugi 61 x 40 cm.

strada dietro le gemine Cappelle di Santa Maria, e scavando le fondamenta pel muro del suo orto di sostegno alla strada, trovava sepolte e disperse molte pietre bugnate, che immurava nel detto muro nel complessivo numero di 52, mentre furono venduti all'impresa della Fabbrica delle Scuole Popolari, per gettarli nelle fondamenta, quadrettoni arcuati di pietra silicea, che datano da altro millennio, e che formavano la fascia dello spigolo della gran volta nella Cappella di mezzogiorno.²⁶

Sl. 5 Poklopac sarkofaga, južno uz dvojnju ranokršćansku crkvu
Fig. 5 The lid of a sarcophagus, southwards next to dual Early Christian church

Kakvi su to blokovi bedema? gdje su se točno nalazili? u

čiji zid vrta su ugrađeni i koji je tome uzrok, objavit će Bulić nakon nekoliko godina opisujući lokalitete, gdje su se mogli vidjeti ostaci zidina Farosa. Tada bilježi jedan važan podatak o njihovom nalazištu i da se dio još može vidjeti, u konobi kuće te objavljuje njihovu fotografiju, dok su ostali blokovi uzidani u ogradni zid njenoga vrta.²⁷

Nella cantina della casa al civ. nro. 339 della Fabbrica di Cittavecchia esiste un tratto di muro che presentiamo a Tav. V. fig. 2. Avanzi di questo muro furono addietro 5 anni immurati in un muro moderno nel recinto dell'orto di questa casa. Il sagrestano Antonio Šoljan asserisce, che in questo orto, immediatamente vicino questo recinto, in una profondità' di ca. 1.50 m. si trova un tratto di questo muro.²⁸

10. 11. 1916. godine u dopisu Petar Kuničić potvrđuje Bulićev opis o bedemu u konobi remete i njegovim kamenim blokovima kojim je ozidan ogradni zid vrta: *Mnogo toga je g. 1906. uzidano iza crkve sv. Ivana/ olim Sv. Marije, Gospajine/ naokolo vrta remete sv. Stjepana. To je kamenje pok. Župnik K. Skarpa sakupljao i namjeravao prenjeti u crkvu sv. Lucije (gdje je nekad bio samostan koludrica sv. Vicenca, a izgoren od Turaka g. 1571. i zaklano 5 koludrica), da tu sebi napravi „Mauzolej“, ali mu vlada nije dopustila, da tu bude ukopan, - to je sakupljeno kamenje upotrebljeno za ogradu vrta. U istom vrtu nalazi se u konobi remetine kuće, koja pripada crkovinarstu, dva komada zida reproducirana u Vašoj radnji. Jedan*

²⁶ F. Bulić, *Op. Cit.* 1906, 237.

²⁷ Kako nisu uspoređivali objavljene podatke neki ih nisu znali locirati, što se kasnije loše pokazalo u arheološkim istraživanjima, te je ogradni zid vrta najvjerojatnije zamjenjen za antički bedem – *kuća 339 della Fabbrica di Cittavecchia* – nisam uspio ući u trag ove zgrade B. Kirigin, *Op. Cit.*, 1991, 7, bilj 5.

²⁸ F. Bulić, *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910*, *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*, 33, Split 1910, 9.

je sa južne strane, a drugi sa zapadne. Kamenje je ožbukano naokolo, kao čitavi dograđeni zidovi naokolo. Temeljni su zidovi, bez dvojbe bili bez klaka (Arhiv regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, br. 135 za 1916).²⁹

Fotografiju zida iz konobe kuće remete, Kuničić će objaviti u svom radu 1924. i nazvati ih „Ciklopski zidovi u remetinoj konobi“.³⁰ Međutim radi se o istoj fotografiji, koju pod Tav. V, Fig 2. Bulić naziva „Tratto di muro di epoca greca a Cittavecchia di Lesina“, samo što je kod Kuničića negativ bio okrenut naopako (sl.6).

Navedene zidine i blokove u konobi i ogradnom zidu vrta remete zabilježio je sredinom 50-tih godina prošlog stoljeća Mladen Nikolanci u rečenici, gdje opisuje: *Smjer istočnih gradskih zidina zajamčen nam je ostatkom zida koji se nalazi u konobi remete. Po prilici u istom smjeru teku i blokovi, koji su uzidani u potporni zid remete vrta, ali oni su tu naknadno doneseni.*³¹

Dvadeset godina prije Nikolancija u neposrednoj blizini ovih nalaza zabilježena je i prva velika devastacija antičkih spomenika, kada se radila cesta Stari Grad – Hvar 1930. na dionici od sv. Lucije na istoku do Štraduna na zapadu. Tada je upozoreno da na spoju sa starim putem treba zaustaviti uništenje sačuvanih zidina Farosa. Stoga je 15. 05. 1930. poslan iz Arheološkog muzeja u Splitu hitan dopis općinskom upraviteljstvu u Starom Gradu kako bi na vrijeme obustavili daljnju devastaciju: *Umoljavamo da općina odmah spriječi daljnje rušenje starinskog grčkog bedema zida na novom putu. Direktor muzeja skoro dolazi tamo. Direkcija arheološkog muzeja* (Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, br. 220, 1930).

Uzrok ovog dopisa je opširan izvještaj Arheološkom muzeju u Splitu 14. 05. 1930., o nalazu grčkih zidina tijekom gradnje ceste Stari Grad – Hvar. Popisani lokaliteti su kod kuća : zvonara župske crkve, Zaninović Merkura Bartula pok. Ivana, te kuće baštinika Franetović - Jelaška i na javnom putu gdje je sačuvano južno vanjsko lice bedema : *Na putu Stari Grad – Hvar, koji je u gradnji, kod kuća zvonara župske crkve. Zaninović Merkura Bartula p. Ivana, kuća Franetović Jelaška baštinika, i na javnom putu – sačuvano je svojim južnim vangradskim licem mjestimice do 2 m visine neku 20 m starinskog grčkog gradskog zida, kojem je sjeverno lice od prije razoreno bilo. Kašnje onomad u neposrednoj blizini prigodom poljskih radnja u zemlji nadjeno kamenje bilo je upotrebljivo za stubišta poljskih ulaza i za kolnike vinograda tako da ga se nije ponovo klesalo. Pošto se danas ta kamenja počelo klesati dapače legumama drobiti - potrebno je da odmah dodje na licu mjesta odaslanik Tog ureda, i da spriječi : da se prigodom spoja starog puta sa cestom Starigrad – Hvar, koji će spoj preći preko gradskih zidova, uništenje gradskih zidova , što su i prije bile na javnom putu. Nadjeno je prigodom rušenja na javnom putu jednog komada okolnog poljskog zida u retku na mjestu u govoru, jedan komad (1/2) akroterijskog poklopca od sarkofaga na kome nema natpis. Molim da se ovo pismo ne donosi do znanja općini, koja zaulazi u izgradnji, zato pošto sam činovnik K.S. Općine. Veleštovanjem Luka Bervaldi – Lucić. P.S. Ovdje je neki Jozef (?) iz (?) radi koji kupuje starine* (Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, br. 220, 1930).

²⁹ Preuzeto od B. Kirigin, *Op. Cit.*, 1991, 24, 25.

³⁰ P. Kuničić, *Spomenica Starogradske ženske pučke škole*, Sarajevo 1925, 7.

³¹ M. Nikolanci, *Op. Cit.* 1958, 51.

Nažalost već je bilo dosta blokova zdrobljeno čak i oni ugrađeni u zidove okolnih poljskih vrtova, kolnika i stubišta na ulazima. Prvi puta se spominje rušenje ogradnog zida vrta u kojem je jedan poklopac sarkofaga bio uzidan kao spolija. Iako je odmah reagirao Arheološki muzej u Splitu nije uspio brzjavom zaustaviti Općinsko Upraviteljstvo, u daljnjem devastiranju zidina i drobljenju antičkih blokova. Luka Bervaldi Lucić obavještava 18. 05. 1930.:³² *Vaša brzojavka nije postigla žudjeni cilj, jer dok je zabrana stigla, lagumavanje i lomljenje gradskih grčkih bedema je iza jednog dana zabrane u petak, u subotu nastavljeno, te se je maljima opet nekoliko bunjiranog kamenja razbilo, što je bilo prevaljeno ovom pri : pregledom ili iskopano sa dosad sačuvanog izvanjskog lica bedema. Mislim da je potrebno svakako, da jedan Vaš odaslanik dodje na lice mjesta da što god barem još spasi* (Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, br. 220, 1930).

Bervaldiju – Luciću je ostalo samo konstatirati devastiranje o čemu je napisao izvještaj u Starom Gradu 01. 06. 1930. Ostao je sačuvan dio zidina u konobi Franetović-Jelaška, dok je uništeno 25 metara bedema građenog velikim blokovima, koji se sastojao od tri reda iznad i ispod zemlje. Blokovi su bili bunjirani s naglašenim rubom-anatirozom, po opisu Bervaldija-Lucića: *veliki paralelogrami s licem bunjiranim rubovima po lesbiskom regulu*. Isti upozorava da bi se mogla pronaći i unutarnja strana zidina, jer su već izvađena dva velika bloka, zatim izvještava o postojanju zapadnog zida pred najstarijom crkvom u gradu Gospojom danas sv. Ivan, on smatra da je to zid narteksa i kako ga treba sačuvati. Spominje i arheološke nalaze kraj uništenih zidina Farosa, južno od kojih su poljski kolnici, a tu su pronađeni ulomci urni i polovina poklopca sarkofaga iz predhodnog izvještaja koji je izvađen iz ogradnog zida vrta.

Nakon 11. godina ovaj ulomak poklopca sarkofaga spominje Anton/Ante Ilijčić u pismu iz 01.08.1941. poslanom dr. Mihovilu Abramiću, upravitelju Arheološkog Muzeja u Splitu, te ga obavještava da će sarkofag i rozeta biti stavljeni na mjesto: *Settimana dietro le scrissi una lettera su argomenti di antichità e spero avra' ricevuto. Le prego di rispondermi a tutto, ma in ispecie riguardo le antichità sul terreno del Dogliano cioè' torchio antico, colonne ed altro. Io desidererei che si abbia quanto prima quei pezzi pel nostro museo qui, quindi favorisca aiutarmi nella casa. Sono sicuro she riceveremo ad avere un quinto dal Governo di Zagreb, ma ci*

³² *Ostalo je samo netaknuto samo ono na čemu je građena kuća baštinika Franetović – Jelaška / jedan red bunjiranog kamenja van zemlje u duljinu neku 8 metara. Naglašava da Nikola Lesić uopće nije trebalo rušiti zidine koje su bile isto kao i na okuci gdje je prolazila stara cesta Štradin. Udaljene od vanjskog ruba ceste 80 cm, a na nekim mjestima i do 150 cm, zidine su bile u pravcu od istoka ka zapadu. Svratio je pozornost: *Kako se misli povaditi materijal od nasipa, koji je u novije doba došao na spesoru gradskih zidova i još šire; sva je prilika da će se tu naići i na drugo lice / sa strane gradske / uništenih gradskih zidova pošto se već našlo na dva prevaljena kamena koji će biti u pogibelji. Ovdje Vam preporučam zapadni zid „narteksa“ što je pred crkvom sv. Ivana bivše Gospoje, najstarije crkve u gradu; pošto kako će se tu u blizini do 2 – 3 dana raditi, a zid „narteksa“ nalazi se po sredini plokate 1 met. obilati iznad zemlje, moglo bi se dogoditi da i on bude porušen. Ne znam da li se je kopajući kod porušenih gradskih zidova i razvaljenih kolnika poljskih šta našlo. Znam za tri brončana Pharos-a, 3 ulomka raznih urna cinerejskih, a za onaj komad sarkofaga akrotera već ste bili izvješteni* (Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, br. 345, 1930.); Kirigin piše da je dopis bio upućen Buliću, međutim Bulić je tada bio u penziji. Dopis je upućen direkciji muzeja, a ravnatelj je bio M. Abramić.: B. Kirigin, *Op. Cit.*, 1991, 23.*

Sl. 7 Dijelovi sarkofaga, uz put nasuprot od Sv. Petra
Fig. 7 Parts of the sarcophagus, along the way opposite
of St. Peter's church

*vuole un suo consiglio ed una sua dichiarazione. Sto sempre attento che nulla vada perduto o rotto. I pezzi di sarcofago e rosetta ora veranno a posto.*³³

Dali se ovaj podatak odnosi na djelove različitih sarkofaga danas izloženih u gradu sjeverno kraj crkve sv. Petra, koji su možda preuzeti iz čuvaonice gdje ih je pohranio Ilijić (sl. 7).

Djelovi sarkofaga i ulomci sa rozetom kako stoji u pismu bili su pohranjeni u planiranom muzeju dok je većina ulomaka sa poznatog lokaliteta Kupinovik nekoliko kilometara istočno od Starog Grada, ostala i dalje tamo iako je otkupljena. U pismu A. Ilijića upućenom 28.09.1941. nalazi se popis antičkih spomenika otkupljenih od vlasnika lokaliteta Luke Duževića pok. Stjepana za budući muzej u Starom Gradu: *....Dakle komadi za dobavu su: 2 rimska kapitela, 1 kameni mlin, 1 kamen sa rimskim natpisom (.....) oko 2 m duljine, 1 kamen iste duljine bez natpisa, 1 kamen 1/2 m dulj. grčkim natpisom, 1 toč za ubacivanje maslina pri mlivenju hl 7 X 27 sadržine....* Ove spomenike imamo zabilježene u notesu br. 12, arhiva Mihovila Abramića prilikom njihova otkupa tijekom posjeta Starom Gradu od 1. do 3.10.1940. godine. Tada je izradio crtež na kojem donosi dimenzije zida i njegovih blokova u konobi Tadić-Gramotorov. Dokumentacija nam čuva podatak i o dvije spolije ugrađena kao blokovi unutar zida, radilo se o profiliranoj mramornoj bazi, do koje je bila još jedna ploča od istog materijala (sl. 8).³⁴

Ovaj arhivski podatak važan je za poznavanje antičke topografije Farosa, jer je Abramić u popisu otkupljenih spomenika na lokalitetu Kupinovik zabilježio i nalaz grčkog natpisa Κόμων / Φιλοξενίδο. Ova stela je bila ugrađena kao spolija u sklopu zidova rimskog objekta, a danas je izložena u stalnom postavu arheološke

Sl. 8 Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu

Fig. 8 Archive of the
Archaeological Museum in Split

³³ Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, god. 01.08.1941.

³⁴ B. Kirigin, *Op. Cit.*, 1991, 26, 28, 30.

zbirke Dominikanski samostan u Starom Gradu.³⁵ Budući da je nađena uzidana kao građevni materijal bila bi to najstarija spolija s grčkim natpisom na prostoru Hrvatske.³⁶

Još jedan važan ulomak kao spolija korišten je u sekundarnoj upotrebi ove složene gospodarske građevine.³⁷ Radi se o rimskom natpisu pronađenom u sklopu mehanizma kasnoantičke turnjačice u sjevernom dijelu otkrivenog kompleksa. Tu su dva obrađena kamena bloka sa zaobljenim gornjim rubom postavljena jedan naprot drugog. Blokovi su s unutarnje strane pri vrhu imali okrugla udubljenja u kojima je bila drvena gredica, a njenim bi se okretanjem pritezao *prelum*. Sjeverni kameni blok na vanjskoj strani ima sačuvan natpis i ostatke dijela profilacije, jer je bio izvorno arhitrav, čiji sadržaj govori o sakralnom objektu – *aedem*, posvećenog *Aeracori*, kojeg podiže izabrani dekurion Gaj Kornificije Karo.³⁸

Malo zapadnije od Kupinovika na putu prema Starom Gradu nalazi se crkvice sv. Jeline, koja iznad okvira vrata ima uzidana četiri kamena reljefa od kojih je jedan rimski. Radi se o uokvirenom prikazu životinje poznate već sa fotografije P. Kuničića, nazivanom „*Ipopotam*“, također isti spomenik imamo i na kartolini Starog Grada s početka 20. st.³⁹ Reljef se u novije vrijeme datira u srednji vijek, a životinja je interpretirana kao medvjed simbol slavenskog Velesa, zbog čega je prema mišljenju nekih na mjestu crkvice sv. Jeline nekad bilo i svetište slavenske božice Mokoš.⁴⁰

Međutim nije nam poznata stilska analiza reljefa prema kojem su autori interpretirali ikonografiju, jer koliko mi je poznato do sada na mjestu crkvice sv. Jeline nemamo nikakve dokaze materijalne kulture, koji bi nam ukazivali na slavenski horizont. Stoga je iznenađujuće kako se olako koristi likovna interpretacija, prema kojoj se rekonstruira povijesna slika ovog položaja na kojem se spajaju dva puta južni iz Dola sv. Marije, a jugoistočni iz pravca Vrbanja i Dola sv. Ane. Crkvicu ne spominje srednjovjekovni hvarski Statut, koji nam precizno opisuje svetišta u polju sv. Stjepana, danšnjeg zapadnog dijela Starogradskog polja.⁴¹ Osim toga ova crkvi-

³⁵ N. Duboković – Nadallini, *Ager Pharensis*, *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 63 – 64, Split 1969, 93; M. Nikolanci, *Epigraphica Graeca nova et vetera in Dalmatia reperta*, *Diadora* 9, Zadar 1980, 223, 224; A. Rendić – Miočević, *Op. Cit.*, 1995, 48; C. Cobianchi, *Le iscrizioni greche dalle colonie adriatiche di Dionisio I*, *Anemos* 3, 2005, 49, 50; B. Kuntić - Makvić, J. Marohnić, *Op. Cit.*, 2010, 87, 88.

³⁶ I. Babić, *Spolije na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske*, Starohrvatska prosvjeta, 33, Split 2006, 95.

³⁷ M. Šarić, *Kupinovic, Dol, Otok Hvar – villa rustica*, *Arheološki pregled*, 20, Beograd 1978, 82; ista, *Kupinovic, Dol, otok Hvar*, *Arheološki pregled* 20, 1979 Beograd, 82-85; ista, *Kupinovic, Dol, Otok Hvar – villa rustica*, *Arheološki pregled*, 23, Beograd 1981, 69-72; M. Zaninović, *Novi latinski natpis iz Dola na otoku Hvaru*, *Opuscula archaeologica*, 7, Zagreb 1982, 141-150; isti, *Rimska villa rustica na Kupinovicu kraj Dola*, *Prilozi povjesti otoka Hvara*, 9, Hvar 1988, 91 – 96; isti, *Od Helena do Hrvata*, 1996, 93-96.

³⁸ A. Miletić, *Prilog poznavanju rimske sakralne arhitekture na području Starog Grada*, *Histria antiqua* 17, Pula 2009, 309-311.

³⁹ P. Kuničić, *Op. Cit.*, 1925, 8.

⁴⁰ S. Popović, A. Čavić, *Starogradsko polje*, *Stari Grad* 2012, 31, 33.

⁴¹ J. Kovačić navodi da je to kapela sv. Jeline koja se spominja u 16. st., a da su na njoj dva reljefa do kojih je jedan *spolij neodređene provenijencije* vidi - J. Kovačić, *Nekoliko podataka o starogradskim spomenicima*, *Prilozi povjesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34, Split 1994, 377.

Sl. 9 Spolija, reljef lava iznad vrata crkve sv. Jeline
Fig. 9 Spolia, relief of a lion above the door of the church of St. Helen

ca se nalazi na komunikaciji duž južnog ruba ravnice i u njevoj neposrednoj blizini su poznati antički arheološki lokaliteti: istočno Kupinovik, a zapadno Kučišće.⁴² Također kako je kroz povijest tom dionicom vodio put iz pravca ranokršćanskog središta u Starom Gradu, ulomak je mogao biti lako prenešen iz grada ili obližnjeg sklopa arhitekture na Kupinoviku.

Kamena ploča sa reljefom o kojoj je riječ, bila je u sekundarnoj upotrebi, iako je ugrađena iznad vrata crkvice sa vanjske strane, relativno se dobro očuvala osim neznatnih oštećenja na rubovima, te ostataka maltera u desnom donjem uglu i lijevom rubu ploče. Ploča je dužine 44 cm, visine

37,5 cm i debljine 12,5 cm; Okvir je u gornjem i desnom bočnom uglu oblikovan poput *cymae rectae*, kako bi se što bolje naglasio prikaz životinje koja zauzima cijelu površinu likovnog polja, njena visina je 30 cm a dužine 38 cm. Gornji dio glave i vrh prednje šape životinje zadiru u desni okvir dok mu stražnjica i zadnja šapa ulaze unutar lijeve strane okvira. Ima sve četiri šape od kojih je desna prednja malo uzdignuta, te je prati zadnja u iskoraku, dok su dvije lijeve šape priljubljene na unutarnji rub donje strane okvira. Lijeve stražnje šapa je otučena na donjem kraju bedra, tijelo životinje je snažno jer se postepeno širi od stražnjice prema prsima i vratu, koji se nevidi zbog toga što je glava okrenuta u lijevo i prikazana je cijela njena prednja strana. Glava je otučena u donjem dijelu, ali se još vide dvije rupe nosnica spuštenog širokog nosa do samih usta životinje. Iznad dugog i širokog nosa, u gornjem dijelu njuške prisutna su manja oštećenja uzrokovana usljed atmosferija. Griva pada do očiju osobito na desno oko i još mogu lijepo vidjeti njeni ostaci sa naglašenim razdjeljkom po sredini tjemena glave, između dva velika okrugla uha. Prema svom likovnom prikazu na reljefu ne prikazuje ni medvjeda, a niti nilskog konja, već mladog i snažnog lava sa grivom (sl. 9). Načinom izrade budući da se na glavi još vide ostaci svrdla te da nije proporcionalna u odnosu na tijelo, obrada reljefa ima osnovne stilске karakteristike kasne antike. Kako u kršćanskoj ikonografiji lav simbolizira Krista, jasno je zašto su ovaj ulomak spomenika naknadno donjeli te ga ugradili uz reljef sv. carice Jelene križarice, ako i druga dva na kojima je križ.

Nekih 50-tak metara zapadnije od sv. Jeline sa južne strane ceste nalazi se ogradni zid u kojeg je na uglu uzidana spolija, iako je dosta oštećena ostao je vidljiv vegetabilni motiv (sl. 10).

Doista prateći ove spolije put nas vodi ka dvojnoj crkvi Gospoje – sv. Marije, gdje je prvi puta objavljen popis kasnoantičkih spomenika pronađenih u južnom zidu dvojne crkve. Radi se o ranokršćanskim kamenim ulomcima, čiji se crtež čuva u arhivu Konzervatorskog odjela u Splitu (sl.11).⁴³ *Nel muro promiscuo a Sud delle*

⁴² M. Nikolanci, *Epigraphica graeca nova et vetera in Dalmatia reperta*, Diadora 9, Zadar 1980, 219.

⁴³ J. Jeličić – Radonić, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru*, Split 1994, 42.

*due chiese, venne in luce del materiale antico, un capitello del VI sec., un frammento di fusto di colonna rudentata, due frammenti di transenna cieca, un frammento di pluteo con avanzo di croce in un cerchio, di calcare fetido; due frammenti di pluteo, sul quale si vede parte di nastro terminante in foglia di edera.*⁴⁴

F. Bulić uspoređuje kapitel, transene, plutej na kojem se vidi list hedere, te ulomak sa ostatkom kraka križa u krugu, sa sličnima u Saloni. Prvi na osnovu ranokršćanskih ulomaka skulpture, koje datira u 6. st. navodi da je točna tradicija u gradu o postojanju ranokršćanske crkve.

Zbog toga su brojni ulomci ranokršćanske skulpture pronađeni u sekundarnoj upotrebi ugrađeni prilikom adaptiranja crkve kroz povijest, što je uobičajena pojava u urbanim sredinama poput kojih je i Stari Grad na temeljima antičkog Farosa. Primjerice četiri kapitela, dva pilastra, dva stupića oltarne menze i dva ulomka stupa, svi uzidani u vrata u sjevernom zidu sv. Ivana. Također pet ulomaka od više pilastara bili su zazidani unutar okvira vrata koja su izvorno povezivala zapadnu stranu prezbiterija južne crkve s manjom četvrtastom prostorijom s apsidom istočno od krstionice.

Ranokršćanski ulomci korišteni su i u popločanju srednjovjekovne adaptacije sjeverne crkve, osim toga spolije imamo i u arhitekturi kasnosrednjovjekovnih grobova. Kao građevinski materijal grobova pronađeni su dio baze stupa u južnoj crkvi, zatim u sjevernoj crkvi jedan pilastar, u grobu uz sjeverni zid i jedan plutej, u grobu istočno od apside. Plutej ugrađen kao spolija pronađen je u grobu istočno uz crkvu, kraj porušenog ogradnog zida remete vrta.⁴⁵

Tijekom istraživanja Muzeja Starog Grada pronađeni su kasno srednjovjekovni grobovi u sklopu crkve sv. Marije, rađeni od antičkih kamenih blokova.⁴⁶ Jedan grob obložen je bio vertikalno postavljenim pločama od kojih je jedan ranokršćanski ulomak (sl 12).⁴⁷ Ova spolija na prednjoj strani ima reljef s prikazom križa unutar

Sl. 10 Spolija, sa sjeverne stame ceste prema sv. Jelini

Fig. 10 Spolia, northeast side of the way toward St. Helen's church

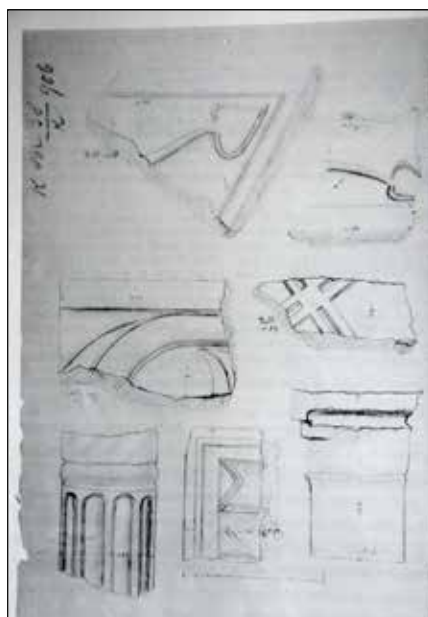
⁴⁴ F. Bulić, *Op. Cit.* 1906, 234.

⁴⁵ J. Jeličić - Radonić, *Op. Cit.*, 1994, 11, 26, 43, 56 - 60.

⁴⁶ S. Popović, *Op. Cit.*, 2010, 143.

⁴⁷ Sačuvane su kosti nogu od stopala do koljena po čemu se vidi da je pokojnik sahranjen u ispruženom položaju i položen na zemlju. Unutar groba do noge pokojnika nalazila se kao popudbina ljuska kokošijeg jajeta, što je ukazivalo da se radi o mlađoj osobi - adolescentu. Ostatak ljuske jajeta uz pokojnika u srednjovjekovnim nekropolama na susjednom kopnu prema Karamanu značio bi „da su stari Hrvati gdjekad zadržali običaje iz neznabožičkog perioda i onda kad su primili sveti krst“ .... Značenje jajeta u grobu obično objašnjava time, da je ono služilo kao hrana mrtvacu i upravo zato su ovakovi nalazi češći u grobovima dječaka kojima treba okrepe..., Lj. Karaman, *Iskopine društva „Bihać“ u Mravincima i starohrvatska groblja*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1940, 18. 19 ; A.

Sl. 11 Ulomci skulpture ranokršćanskih spomenika (preuzeto od J. Jeličić - Radonić, 1994, 42)

Fig. 11 Fragments of sculpture of Early Christian monuments (taken from J. Jeličić - Radonić, 1994, 42)

kruga, spomenik je dosta oštećen, veličine je 53 cm x 39 cm, dok mu je debljina 10 cm, i na stražnjoj strani je otučen. Sačuvana je na prednjoj strani spomenika likovna kompozicija od koje se vide dva segmenta koncentrične kružnice prema kojima bi promjer bio 32 cm i unutar iste križ krakova povinutih na kraju, od kojih su potpuno otučeni bočni lijevi i donji krak, dok su bočni desni i gornji samo u uglovima. Lijevi kraj gornjeg kraka lagano prijanja uz unutarnji krug, dok je manja praznina kod desnog bočnog, kako bi povinutost kraka bila bolje naglašena. Krakovi križa su istaknuti usječenim crtežom, tako da su prikazani poput dvoprute trake koja se na početku povinuća dvostruko račva prema kraju. Izrađen je po uzoru na poznatu ikonografiju *crux coronata*, ali prema opisanim likovnim karakteristikama radi se o geometrijskom stilu tipičnom za 6. st.⁴⁸ Najbliži su nam primjeri sa otoka Brača, a jednom takvom tipu sarkofaga pripadao je i ovaj ulomak sada u Muzeju Starog Grada.

Također u kamenoj zbirci Muzeja Starog Grada nalazi se više neobjavljenih ulomaka sarkofaga pronađenih za vrijeme arheoloških istraživanja sklopa arhitekture dvojne crkve sv. Marije-Gospoje. Prema oštećenjima na površini spomenika neki su bili u sekundarnoj uporabi kao spolije.

-Ulomak je dio prednje strane sanduka kojem je stražnja strana izlizana jer je bio ugrađen u sklopu popločanja crkve. Dužine je 53 cm, visine 37 cm i debljine 12 cm. Prema sačuvanoj dekoraciji ostalo je pročelje bočno od tabule i veći dio anse unutar koje je rozeta i list, dok se od trokutastog prostora između anse i tabule vidi samo ugao u kojem je polovina manje rozete (sl. 13).

-Manji dio prednje strane sanduka veličine 30 cm x 29 cm i debljine 11 cm. Vidljivi su elementi dijela biljnog motiva u trokutastom prostoru između anse i tabule (sl. 14).

-Dio prednje strane sanduka sa rozetom, na stražnjoj unutarnjoj strani vide se ostaci žbuke (sl. 15).

Milošević, *Kasnosrednjovjekovna nekropola sa stećcima pod Borinvcem u Trilju*, Starohrvatska prosvjeta 12, Split 1982, 193 ; Stoga naš pokojnik nije izdvojeni slučaj da se i u srednjem vijeku sve do 15. st. u nekim ukopima primjenjuje ovaj običaj, koji nije povezan sa obredom; U manjem katalogu izložbe „Križi u muzeju“ autori A. Devlahović, V. Stojković navode da je procjenjena starost groba C14 analizom napravljenoj na kostima pokojnika 12. st.; Važno je napomenuti iako se to ne navodi u katalogu, da su osim ovog groba ranokršćanski ulomci korišteni kao spolije dokumentirani u arhitekturi još nekih grobova u sklopu srednjovjekovne dvojne crkve : vidi u J. Jeličić – Radonić, *Op. Cit.*, 1994, 57, 58.

⁴⁸ I. Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 75, Split 1981, 112, 113.

-Prednja je strana sanduka i vidi se dio desnog pročelja, zatim anse u kojoj je rozeta, te ugao trokutastog prostora između anse i tabule ukrašen biljnim motivom. Stražnja strana ulomka na površini ima ostatke žbuke, što potvrđuje da je više puta korišten kao građevni materijal (sl. 16).

Muzej Starog Grada u svojoj zbirci posjeduje i nekoliko ulomaka s natpisom, koji su bili u sekundarnoj uporabi, kao građevni materijal. Nalaze se skupa sa ostalim kamenim kasnoantičkim ulomcima donešenim iz dvojne crkve sv. Marije.

-Dio natpisnog polja visine 35 cm, dužine 28 cm i debljine 11, 5 cm. Veličina slova : u prvom redu ostao je donji dio od dva slova 2,9 cm, drugi red 6 cm, treći red 5,5 cm. Slova su kao i cijela prednja strana ploče dosta oštećena i jedva čitljiva : *(ne) / ...m / [(p) (o)*. Stražnja strana ulomka ima ostatke žbuke po površini jer je bila izvađena iz zida (sl. 17).

-Gornji dio tabule sarkofaga, sa ostatkom profiliranog okvira. Visina 29 cm, dužina 26 cm i debljina 12 cm. Sačuvan je gornji ugao haste jednog slova i cijela dva slova od prvog reda, koji su veličine 6 cm. Iako je površina dosta oštećena vidi se ostatak trokutaste interpunkcije između dva slova, kao i gornji dio drugog reda : *..(.)]a s[(. / [..* (sl. 18).

-Veći dio tabule sarkofaga sa ostatkom profiliranog okvira u gornjem i bočnom dijelu natpisnog polja. Stražnja strana ulomka na površini ima ostatke maltera (sl. 19). Ulomak je visine 50 cm, dužine 29, 5 cm i debljine 12 cm. Sačuvan je desni dio natpisnog polja od tri reda, u prvome su slova veličine 6 cm, drugome 5,8 cm i trećem 5,5 cm. *(L)u(c)... / S(e)vi(v)... / sibi [(et...*

Ova tri ulomka natpisa kao i veći dio ranokršćanskih spolija iz dvojne crkve od bračkog su kamena. Također debljina ulomaka i oblik slova te profilirani okvir upućuju da se možda radi o tabuli ansati jednog rimskog sarkofaga, kojem najvjerojatnije pripada i jedan od navedenih dekoriranih ulomaka.

Koliko je bio značajan ovaj lokalitet i njegova sakralna funkcija kroz stoljeća svjedoči nam poznati ulomak nadgrobnog spomenika koji je bio uzidan u sjeverna vrata sv. Marije (danas sv. Ivan).⁴⁹ Radi se o reljefu na kojem je prikazana girlanda sa rozetom po sredini. Vijenac je lagano razvučen jer mu krajeve prebačene preko ramena nose dva erota od kojih je desnome ostao sačuvan dio prstiju ruke na gornjoj strani girlande, dio lijevog bedra i prekrivena desna noga stoga on dijeluje kao da se naginje na desnu stranu. Ljevi erot je sačuvan u tijelu sve do ramena a njegova lijeva ruka kojom drži kraj girlande dolazi skoro do samog ruba okvira. Prema veličini reljefa i ikonografiji može se usporediti sa bočnim stranama sanduka, pa prije nego je postao spolija najvjerojatnije je pripadao figuralnoj dekoraciji sarkofaga.⁵⁰

Sl. 12 Spolija, dio ranokršćanskog sarkofaga
Fig. 12 Spolia, part of the Early Christian sarcophagus

⁴⁹ A. Rendić – Miočević, *Op. Cit.*, 1995, 119, 121.

⁵⁰ Ikonografiju bočnih strana sarkofaga vidi u N. Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije*

Sl. 13 Spolija, dio sarkofaga (Muzej Starog Grada)

Fig. 13 Spolia, part of the sarcophagus (Museum of the Old City)

Sl. 14 Spolija, dio sarkofaga (Muzej Starog Grada)

Fig. 14 Fig. Spolia, part of the sarcophagus (Museum of the Old City)

Sl. 15 Spolija, dio sarkofaga (Muzej Starog Grada)

Fig. 15 Spolia, part of the sarcophagus (Museum of the Old City)

Sarkofazima koji su bili, u sekundarnoj upotrebi kao spolije, pridajemo i jedan ulomak kamenog sanduka izložen uz put sa sjeverozapadne strane ispred sv. Petra (sl. 20). Sanduk je u drugoj polovini 20 st. donešen sa lokaliteta Carevac u Vrbanjskom polju, a koristio se kao pojilo za stoku kraj bunara Studenac. Potvrđuje to i fotografija gdje se vidi da je sanduk bio svega par metara sjeverozapadno od krune bunara (sl. 20a).⁵¹

Zahvaljujući arhivskim podacima imamo zabilježeno da se čitav poklopac sa akroterijima i dvoslivnim krovom nalazi kod izvora Vobe, dok su ostala dva ulomka poklopca bila u konobi Tadić-Gromotorov : *Poklopac sarkofaga kod Vrbe čitav, poklopac sarkofaga u dva komada kod Tadić Gramotora* (Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, br. 189, Stari Grad 12.III. 1950).

Ova obavijest nam prenosi podatak važan za **povijest muzeologije** u Starom Gradu, naime dva ulomka poklopca sarkofaga predhodno navedena, spominju se i u pismu iz 01.08. 1941., nakon kojeg su bili pohranjeni u konobu Tadić-Gromotorov, gdje je bio lapidarij.

Gdje su nestali neznamo ali, među djelovima sarkofaga ispred sv. Petra imamo tri ulomka polukružno zaobljenog

je u rimskoj Dalmaciji, Split 2010, 53.

⁵¹ M. Zaninović, *Op. Cit.*, 2003, 39.

Sl. 16 Spolija, dio sarkofaga (Muzej Starog Grada)

Fig. 16 Spolia, part of the sarcophagus (Museum of the Old City)

Sl. 17 Spolija (Muzej Starog Grada)

Fig. 17 Spolia, part of the sarcophagus (Museum of the Old City)

Sl. 18 Muzej Starog Grada

Fig. 18 Museum of the Old City

Sl. 19 Muzej Starog Grada

Fig. 19 Museum of the Old City

tipa (*a baule*) poklopca sarkofaga,⁵² koji su izloženi zajedno sa onim iz Vorbe. Dva su ulomka od sredine jednog poklopca, dok je jedan dio poklopca očuvanim zaobljenim završetkom pokrova i profiliranim rubom koji ima zub za postavljanje na sanduk.

Nedaleko od ovih nalazi se u sekundarnoj uporabi, kao spolija uz bunar u vrtu Dominikanaca, jedan poklopac sarkofaga, okrenut naopačke. Oblika je dvoslivnog

⁵² N. Cambi, *Op. Cit.*, 2010, 26. Ovaj tip pokrova sarkofaga koristi se uglavnom od 5. stoljeća.

Sl. 20 Sanduk sarkofaga, sjeverno uz put nasuprot sv. Petra

Fig. 20 Hutch of the sarcophagus, on the road toward St. Peter's church, north side

Sl. 20a Carevac, desno (zapadno) od djevojke sanduk sarkofaga

Fig. 20a Carevac, right (west) of the girls chest sarcophagus

krova i sačuvana su mu sva četiri akroterija (sl. 21),⁵³ a bio bi to treći primjerak ovog tipa poklopca sarkofaga sačuvan u Starom Gradu. Poklopac pripada muzejskoj zbirci Dominikanskog samostana u Starom gradu, koja u svom stalnom postavu ima izloženo više rimskih spomenika od kojih su neki bili u sekundarnoj upotrebi kao spolije. Također prilikom pregleda uočio sam u depou samostana i ulomak natpisa zabilježenog u CIL III 10098 za koji se mislilo da je izgubljen. Međutim, što se može vidjeti prema obliku slova i načinu obrade spomenika natpis nije antički (sl. 22).⁵⁴

Prije nego navedem neke od antičkih spomenika izvjesto bih o nekoliko neobjavljenih rimskih nadgrobnih natpisa u zbirci dominikanaca:

-Ulomak zabata stele, visine 17,5 cm, dužine 17 cm i debljine 6,9 cm, materijal vapnenac (sl. 23). Unutar sačuvane desne strane zabata dio je reljefa s vegetabilnim motivom, ispod njega je ostao ugao okvira natpisnog polja sa vidljivom gornjom stranom prvog slova u prvom redu : *D(is) (Manibus)/...*

-Ulomak donjeg dijela stele s dijelom natpisa (sl. 24), materijal vapnenac, visine 22 cm, dužine 20 cm i debljine 5 cm ; visina slova od 2 do 2,2 cm. Sačuvana je lijeva strana posljednja četiri reda natpisa : *..i/ vi] no / .]*

ann(orum) VIII / .) II . d. XXVII / M(ater) P(osuit).

-Ulomak gornjeg dijela stele, materijal vapnenac, visina 38,5 cm, dužine 55 cm (sl. 25) Sredinom ulomka u natpisnom polju načinjen horizontalni utor, što ukazuje da je bila u sekundarnoj upotrebi kao spolija. Zabat je ukrašen vegetabilnim motivom, a odvojen je profilacijom od natpisnog polja, kojem su sačuvana tri vidljivi-

⁵³ Istraživači Projekta Jadranski otoci navode rimski sarkofag, u ulazu Hektorovićeve Tvrđalja, koji je možda otkriven kod zgrade Vinarije, međutim isti smatraju da potječe sa nalazišta kod Trafostanice, 100 –tinjak metara istočno do Vinarije- vidi V. Gaffney et al., *Op. Cit.*, 1997, 183, 192.

⁵⁴ Za natpis se navodi da je sa groblja u Starom Gradu, tako da je najvjerojatnije pogrešno upisan među antičke spomenike CIL III 10098 *Cittavecchia in insula Lesina rep. prope coemeterium : sr [/ taol[. / v[. ;* Zbirka Dominikanaca posjeduje i rimske natpise iz: CIL III 3087, 3088/3089, 3090; vidi u A. et J. Šašel, *Inscriptiones latinae, Quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Ljubljana 1986, 411-413.

Sl. 21 Poklopac sarkofaga u vrtu Dominikanaca

Fig. 21 The lid of the sarcophagus in the garden Dominican

Sl. 22 Natpis CIL III 10098, Dominikanski samostan u Starom Gradu

Fig. 22 The inscription CIL III 10098, Dominican convent in Old Town

va reda slova, jer je drugi red uništen uatorom. Veličina slova : prvi red 4 cm, treći 3 cm., riječi i imena su odvojena trokutastom interpunkcijom : *D(is) M(anibus) / (.....) / (I)] Secundine co/ [(niugi)] / (.*

-Ulomak stele, materijal vapnenac, visina 34,5 cm, dužina 41 cm, debljina 7, 2 cm (sl. 26). Iako je dosta oštećen gornji dio iznad natpisnog polja, još se nadziru ostaci zabata unutar kojeg je rozeta. Profilacijom je uokvireno natpisno polje u kojem je sačuvano pet redova slova veličine od 3,5 cm do 2,5 cm. : *..d) ..]/ Messorii [(dul)/ cissimo [(. / annis p[(n) / e mae [(.*

-Ulomak gornjeg dijela stele, materijal vapnenac, visine 44 cm, dužine 43 cm i debljine 10,5 cm (sl. 27). Sačuvan je veći dio zabata ukrašen vegetabilnim motivom : između para listova prikazana je rozeta sredinom zabata. Ispod zabata je dio profilacijom uokvirenog natpisnog polja od kojeg su sačuvana četiri reda slova. Veličina slova je u prvom redu 5,4 cm, drugom 4,1 cm, trećem 3,4 cm i četvrtom 3,5 cm : *D(is) M(nibus) / (Q)(uintus) Anigeus / ..]cen[. / ..(m)]ec[. / ..*

-Jedan natpis je vrlo dobro sačuvan, materijal je vapnenac, visine je 53,5 cm, dužine 42, 7 cm i debljine 7,5 cm (sl. 28). Izvan natpisnog polja u okviru je jedan red slova veličine 2 cm, u natpisnom polju ih je šest i veličine su od 4 cm na početku do 2,7 cm u zadnjem redu.

D(is) M(anibus) / Aurelius Vi / ctor Messille / conpari in / felici que vixit / annos p(ost) n(natum) XXX / ti (imposit)

Natpis je posvećen umrloj Mesili, a daruje ga njen sudružnik Aurelius, najvjerojatnije su bili robovi, što ukazuje i to da nemaju prenamen.

Osim natpisa u postavu su izložena tri različita rimska arhitektonska ulomka: jedan stup i dva ulomka korniča (vjenca) od kojih veći iako poprilično oštećen ima elemente dekora slične onima na ranocarskim građevinama (sl. 29).⁵⁵

Motivi karakteristični za rimsku umjetnost imamo i na izloženim reljefima, od kojih su dva bili u sekundarnoj upotrebi kao spolije. Jedan je reljef pronađen

⁵⁵ E. Stortoni, *Monumenti funerari di eta' romana nelle province di Macerata, Fermo e Ascoli Piceno*, ICHNIA, Collana del dipartimento di scienze Archeologiche e storiche dell'antichità, Urbino 2008, 148 – 152 ; D. Maršić, R. Sekso, *Kornič ranocarske građevine iz Nina*, Vijesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, 105, Split 2012, 15 - 26.

Sl. 23 Dominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka

Fig. 23 Dominican Monastery in the Old City, collection

Sl. 24 Dominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka

Fig. 24 Dominican Monastery in the Old City, collection

Sl. 25 Dominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka
Fig. 25 Dominican Monastery in the Old City, collection

Sl. 26 Dominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka

Fig. 26 Dominican Monastery in the Old City, collection

u zidan u zid stare kuće Vranković (danas Petrić) u ulici Marina Držića, te je prije par godina izvađen i donesen u zbirku Dominikanskog samostana u Starom Gradu.⁵⁶ Radi se o dijelu edikule visine 57,5 cm, dužine 21,5 cm i debljine 15 cm, s prikazom božanstva koje u lijevoj ruci drži razgranatu granu bora a u desnoj kosir- *Falx putatoria*. Navedeni simboli karakteristični su u ikonografiji rimskog Silvanusa i kataloški je najbliži skupini Silvanus tip A.⁵⁷

Unutar stalnog postava arheološke zbirke dva su različita kamena ulomka koji su bili spolije. Ulomci su karakteristični za ranokršćansku ikonografiju kan-

⁵⁶ Spomenik je tada vlasnik posudio na čuvanje dominikancima tj. Roku Marinovu.

⁵⁷ *Lexicon iconographicum mytologiae classicae, Oidipous Theseus*, VII/1, VII/2, Zurich und Munchen, 1994, VII-1, VII-2 (551, 552); A. Miletić, *Reljef Silvana u Starom Gradu*, *Mogućnosti* 4 - 6, Split 2011, 177-184.

taros u središtu likovnog prikaza svojstvenom prema naĳinu obrade kasnoantiĳkoj umjetnosti. Manji ulomak u prikazu ima saĳuvan gornji dio kantarosa iz kojeg pije ptica naslonjena nogama na ruĳku. Veći ulomak je bio u sekundarnoj upotrebi kao ĳesma, likovni motiv je poseban jer podsjeĳa na Psalam 42, naime dvije ųivotinje s rogovima ųudeći skaĳu prema otvoru kantarosa iz kojeg je izlazila voda.⁵⁸

Unutar zbirke nalazi se još jedan vaųan ulomak korišten kao spolija. Ulomak je pronaĳen 1880. u ųupnoj crkvi sv. Stjepana, gdje je bio uzidan u poploĳanje, materijal mu je mramor i naknadno je korišten kao epigraf krajem 14 st. kada mu je na straųnjoj strani uklesan natpis o izgradnji graĳevine u dobrotvorne svrhe.⁵⁹ Meĳutim ova spolija izvorno je bila ulomak mramornog pilastra oltarne pregrade, kojem saĳuvana dekoracija ima karakteristike zrele faze predromaniĳke umjetnosti do sredine 9. do kraja 10. st. Radi se o dijelu uokvirenog ukrasnog polja sa karakteristiĳnim reljefnim prikazom troprutih pleternih vrpce rasporeĳenih u geometrisku shemu: uĳvorene dvije kruųnice isprepletene mreųom kvadrata (sl. 29a). Ovaj primjerak pilastra osobito je znaĳajan jer je izraĳen od ulomka mramora, preuzetog najvjerojatnije sa nekog antiĳkog objekta po ĳemu se izdvaja od ostalih predromaniĳkih spomenika na prostoru dalmatinske Hrvatske, veĳinom od razliĳitog vapnenca.⁶⁰

Stilske karakteristike ima i još jedan do sada nepoznat i neobjavljen predromaniĳki ulomak pronaĳen nekoliko metara sjevernije od crkve sv. Roka, u vrtu obitelji Orliĳ (nekaĳ kuća Sabiĳ – Petraviĳ), a sada se ĳuva kod Mladena Franetoviĳa Bucat u ljetnikovcu Hanibala Luciĳa. Radi se o ukrašenom mramornom

Sl. 27 Dominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka

Fig. 27 Dominican Monastery in the Old City, collection

⁵⁸ A. Miletiĳ, *Prilozi o ranokrųĳanskoj ikonografiji crkve sv. Marije unutar grada Farosa*, Niš i vizanĳija 13, Niš 2015, 207 – 208.

⁵⁹ V. Vuletiĳ - Vukasoviĳ, *Natpisi*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 4, Split 1881, 150; ų. Ljubiĳ, *Natpisi iz srednjeg doba*, *Vjesnik hrvatskog arheoloųiĳkog druųtva* 3, Zagreb 1881, 24, 25; Natpis se povezuje sa Damjanom Prvošem splitskim kanonikom I. Ostojiĳ, *Metropolijski kaptol u Splitu*, Zagreb 1975, 109, 110 ; N. Petriĳ, *Srednjovjekovne svjetiljke i predromaniĳki pilastar s Hvara*, *Vjesnik Arheoloųkog muzeja u Zagrebu*, 23, Zagreb 1990, 173 -182; J. Kovaĳiĳ, *Op. Cit.*, 1994, 358 ; R. Buųanĳiĳ, *Ranosrednjovjekovna arhitektura u Starom Gradu, u Pharos antiĳki Stari Grad* (katalog izloųbe), Zagreb 1995, 148.

⁶⁰ Geometriskim kombinacijama isprepletenim vrpcama analogano je ukraųeno polje pilastara iz Trogira. Materijal i obrada pilastra iz Starog Grada je sliĳna ulomku središnjeg polja mramornog pluteja iz crkve sv. Teodora u Okrugu Gornjem, koji sadrųi karakteristike predromaniĳke skulpture 9 – 10 st, i koji je takoder izraĳen od antiĳkog mramornog ulomka. T. Buriĳ, *Predromaniĳka skulptura u Trogiru*, *Starohrvatska prosvjeta*, Split 1982, 133, 154, 155; N. Petriĳ, *Op. Cit.*, 1990, 176, 177.

Sl. 28 Dominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka

Fig. 28 Dominican Monastery in the Old City, collection

Sl. 29 Dominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka

Fig. 29 Dominican Monastery in the Old City, collection

ulomku, koji je najvjerojatnije bio dio pilastra. Iako je dosta oštećen još je uočljiv sačuvan tropruti preplet, koji je pripadao ukrasnom polju od učvorenih kružnica prepletenih mrežom kvadrata (sl. 30).⁶¹

Kod istog vlasnika pohranjen je i kameni ulomak akantusovog lista korinskog kapitela (sl. 31), važno je napomenuti zbog toga što je pronađen na gomili zvanj Goba, a preko koje je vodio put, povezujući zapadni dio grada od ulice Vagonj sa istočnim do sv. Ivana. Vrijedni arheološki nalazi kao što su podni mozaici iz prostorija rimskog domusa na početku ulice kod križanja sa Srednjom ulicom,⁶² ili nalazi zidova od bunjiranih blokova svojstven helenističkom načinu gradnje,⁶³ te veliki bunjirani blokovi u donjim redovima pročelja kuća u sjevernom nižem dijelu ulice kod skretanja za Biskupiju (Ljetnikovac Hanibala Lucića), ukazuju da je ulicom Vagonj izmjenjen raster urbanog antičkog prostora. Kako su se kroz povijest nizale kuće, koristio se građevni materijal sa obližnjih lokacija, poput dijelova od bedema, jer su veliki blokovi zacijelo bili u neposrednoj blizini, naime oni su na istoj liniji sa kasnoantičkim bedemom. Južnije od njih skreće iz Vagonja prolaz koji dijeli zapadni sklop kuća i vodi prema jednom bunaru gdje i završava. Nekoliko metara prije bunara na sjevernom dijelu prolaza uzidana su dva ulomka stupa kod ulaza u kuću (sl. 32).⁶⁴ Navedeni stupovi i bunar samo su 40 –tak metara sjeveroistočno od nalazišta dijela rimskog mozaika na mjestu kuće Sabić - Petravić, koji je povezan sa ostacima prostorija i mozaikom pronađenim ispod stepeništa crkve sv. Roka.⁶⁵

⁶¹ Slični primjerci vidi u : T. Burić, *Op. Cit.*, 1982, 133, 155;

⁶² J. Jeličić, *Rimska villa urbana u Starom Gradu na Hvaru*, Arheološki radovi i rasprave, 12, 1996, 149 – 161.

⁶³ V. Kovačić, *Stari Grad na otoku Hvaru*, Arheološki pregled, Ljubljana 1989, 85, 86.

⁶⁴ B. Kirigin, *Op. Cit.*, 1991, 31, autor je zamjenio brojeve jer je na karti br. 22 mjesto gdje se nalaze stupovi i bunar, a ne 23.

⁶⁵ *Vennero in luce due camere con pavimento a mosaico, una alquanto piu' bassa dell'altra. Nella piu' bassa si osserva un foro di canale per scola d'acqua. Nel cortile della casa attigua di Pietro Sabić e della Publica Beneficenza si osservano anche tracce di mosaico, che faceva parte*

Uzdižući se niz ulicu Vagonj spoliju imamo i u pročelju jedne kuće istočnog sklopa prije odvojka prolaza prema Gobi, a to je rimska stela CIL III 3086, ugrađena horizontalno kao kameni blok u zidu (sl. 33).

Zahvaljujući arhivskim dokumentima sačuvan nam je podatak o nalazu danas izgubljene rimske stele CIL III 3085, za koju Momsen navodi da je bila iznad prekrasnog sarkofaga. Smatralo se da je pronađena prilikom gradnje temelja jedne kuće u gradu, ali prema izveštaju iz pisma 1918. stela je tek nakon što je pronađena, od strane onog koji je uzeo uzidana naknadno kao građevni materijal u zid njegove kuće u Starom Gradu.⁶⁶ Vrlo važana je obavijest u istom pismu da su prilikom kopanja temelja te kuće pronašli faroski tropej.⁶⁷

Koliko se još antičkih spomenika nalazi unutar povijesnog dijela Starog Grada i uvjerio sam se, kada mi je ustupio objavu jednog natpisa iz obiteljske zbirke poznati fotograf Petar Botteri (sl. 34). Radi se o ulomku rimskog kamenog spomenika visine 35 cm, dužine 24 cm i debljine 12,5 cm, sačuvan je dio natpisnog polja od pet redova slova, do kojih su u trećem redu slova HLE u ligaturi. Veličina slova je: prvi red 4,3 cm, drugi 4,4 cm, treći 4,6 cm, četvrti 4,3 cm i peti 3,8cm: ...] /.] alli [. / ..]Coeli / ..u] hlelp[(. / ..)]s uxu / ris .

Naime neobjavljen je i jedan ulomak rimskog natpisa uzidan kao spolija u istočnom sklopu kuća ulice Marina Držića br. 5, nasuprot kuće u kojoj je pronađen u zidu rimski Silvanus. Vlasnik kuće je Ante Carić, a natpis se nalazi na prvom katu vanjske strane zida kuće gdje je velika terasa (sl. 35). Natpis je od vapnenca, dužine 24 cm, visine 23 cm i sačuvan je samo jedan red slova visine 3,1 cm: ...)]mini mec[(...

Sl. 29 aDominikanski samostan u Starom Gradu, zbirka

Fig. 29 a Dominican Monastery in the Old City, collection

Zaključna razmatranja

Podaci o kamenim spomenicima na prostoru Starog Grada sakupljeni u ovom radu donose saznanja o spolijama, čiju upotrebu kroz povijest možemo podijeliti u nekoliko vremenskih etapa:

1. kasnoantička. Korištenje blokova od starogrčkih zidina u svrhu fortifikacije grada, kao i adaptacija nekih spomenika iz carskog perioda u svrhu praktične namjene poput arhitrava s natpisom sa Kupinovika, česme, ulomaka stupova.

2. srednjovjekovna. Predromanička obrada antičkih mramornih ulomaka, te kao građevinski materijal: u obzidi grobnica kada su se koristili uz ulomke crkvenog namještaja i djelovi sarkofaga.

del gia' descritto. Non c'è dubbio trattarsi qui' di thermae romane. F. Bulić, *Ritrovamenti antichi a Cittavecchia di Lesina (Pharia)*, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 21, Split 1898, 111.

⁶⁶ N. Petrić, *Pretpovijest Pharosa*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 36(23), Zadar 1998, 29, 30.

⁶⁷ Iako se to ne navodi u literaturi prvi ga je objavio zajedno sa drugim grčkim natpisima iz Farosa P. Niseteo, *Op. Cit.*, 1837.

Sl. 30 Predromanički ulomak, čuva se kod M. Franetović (Bucat)

Fig. 30 Preroman fragment, kept by M. Franetović (Bucat)

Sl. 31 Ulomak korintskog kapitela čuva se kod M. Franetović (Bucat)

Fig. 31 Fragment of the corinthian capitel, kept by M. Franetović (Bucat)

3. novovjeka.

Upotreba kasnoantičkih i predromaničkih ulomaka u popločanjima crkve sv. Stjepana i dvorne crkve Marije kao i njenim zidovima. Važniji položaju u gradu ukrašavaju se

antičkim žrtvenicima i skulpturama. Također djelovi sarkofaga se ponajviše koriste kao korita u blizini izvora vode.

4. moderna. Privatne kuće ugrađuju u svoje zidove antičke ulomke. Devastiranje nekih poljski zidova, kao i prenošenje određenih antičkih spomenika na druge pozicije u gradu.

Spolije koje se koriste od kasne antike donose jedan sasvim novi način poznavanja urbanizma Farosa. Naime Faros historijski pripada skupini naselja formiranih iz grčkog grada, on se razvija i tijekom rimskog perioda što potvrđuje i količina navedenih spolija.⁶⁸

Dosadašnji zaključci nekih autora kako nema niti desetak natpisa, te da je upitno dali je to *oppidum* na otoku Fariji o kojem piše Plinije, nisu više temeljem navedenih činjenica relevantni.⁶⁹ Zaista mnogi ulomci od kojih su neki i dijelovi arhitekture javnih građevina i sakralnih objekata ukazuju da je opravdan status Farosa- *oppidum*, u razdoblju Plinija Starijeg. Također epigrafska građa od koje bih izdvojio natpis dekuriona, te djelovi korniča, u zbirci Dominikanskog samostana,⁷⁰ potvrđuju da na prostoru Starog Grada nalazimo kamene antičke spomenike poput onih u municipijima na obali rimske provincije Dalmacije.

Ovom u prilog idu i toponomastička saznanja, a to se odnosi na činjenicu da su spolije najviše raspoređene duž dionice puta Štradun, koji je vertikalno povezivao dio grada od sv. Nikole na jugu pa sve kroz četvrt Grod.⁷¹ Upravo kod sv. Nikole, nekih 50 –tak metara u pravcu istoka prema polju, uz stari komunalni put s njegove južne strane predio se naziva Kamenjoke, a ovaj toponim evidentiran je

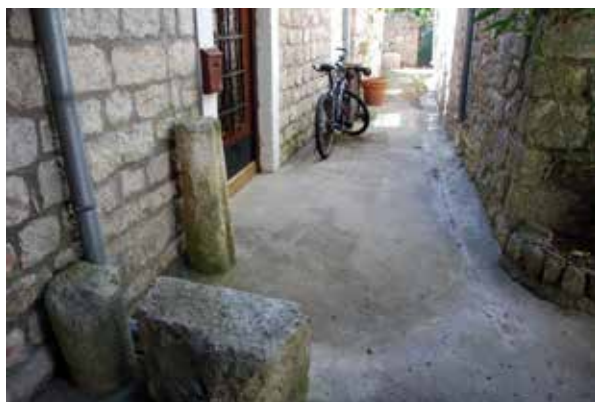
⁶⁸ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, 17.

⁶⁹ B. Kirigin, *Op. Cit.*, 1991, 31.

⁷⁰ J. Jeličić – Radonić, *Op. Cit.*, 1995, 108.

⁷¹ S. Krasić, *Dominikanski samostan u Starom Gradu na Hvaru (XV – XX st.)*, Prilozi povijesti umjetnosti u dalmaciji, 39, Split 2001-2002, 343 – navodi da se zvala Stradun

Sl. 32 Ulomci stupova

Fig. 32 Fragments of the columns

Sl. 33 Rimski natpis, ulica Vagonj

Fig. 33 Roman inscription, Vagonj Street

još u srednjovjekovnom Hvarskom statutu : *Terreni comunis incipiendo ab ecclesia sancti Nicolai Civitatis Veteris usque ad Cutalci Dolci, Primo una terra, sita in loco Camegnaci, quae est comunis...*(Statuta et leges civitatis et insulae Lesinae, 338).⁷²

Usporedimo li navedeno sa pučkom predajom o središtu grada kod sv. Nikole, te da su kod ove crkve dva iznimno važna toponima jedan grčki - Kamenjoke a drugi romanski - Štradun, dolazimo do odgovora o nalazima blokova antičkog Farosa, koji su već zabilježeni u knjizi gradnje zvonika 1753. godine. Zapisano je tada da su prve blokove otkopali južno u neposrednoj blizini sv. Nikole, te da se radi o ostacima antičkih zidina : *....Si diede mano alla continuacione della Fabrica del Campanile principiando il primo Ordine in controscar a fabricato con Pietre scauate da sotto Terra furono li residuij delle Antiche Mura di q(uel)la Citta ritrouate in primo luogo sopra la Chiesa di S. Nicolo, in continuacione poi se ne scauo la maggior parte sul stabile del R:do Sig:r D. Vincenzo Beroaldi uocatto Pecca da sotto una masiera attaccata alla Casa di Nicolo Franuetouich e continuo il scauo di tali Piere sino, In fine poi se ne scauo anco su un piccolo Terrencino di m:o Vicenco Delletis, posto sopra! La Chiesa pur di S. Nicolo (Arhiv Dominikanskog Samostana u Starom Gradu, Knjiga gradnje, f. 202v).⁷³*

Ovom arhivskom dokumentu odgovaraju objavljeni nalazi dijelova bedema u okolišu sv. Nikole pronađeni krajem 19 st. u otkopu dubine jedan metar kada se popravljao put zapadno od crkve sv. Nikole, koji vodi prema groblju. Kako je u 18 st. većina ovog zida odnešena ostao je samo drugi red zidina rađen velikim obrađenim blokovima sa bunjastom istakom.⁷⁴ Prolazeći sada ovim asfaltiranim

⁷² Statuta et leges civitatis Buduae, Civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae (Monumenta Historico-juridica Slavorum Meridionalium, Pars I. Vol. III, izdanje Š. Ljubić, Zagreb 1882 – 1883, p. 338 ; B. Gabričević, *Op. Cit.*, 1966, 160.

⁷³ Preuzeto od J. Kovačić, *Op. Cit.*, 1994, 364.

⁷⁴ *Starinska iznašašća u Starigradu na otoku Hvaru (Pharos)*, Bulletino di archeolo-

Sl. 34 Rimski natpis,
Zbirka Botteri (foto Petar
Botteri)

Fig. 34 Roman inscription,
Botteri Collection (photo
Petar Botteri)

putem sa njegove zapadne strane u uokvir vrata poljskog suhozida uzidano je nekoliko antičkih blokova od navedenih zidina. Južno iznad sv. Nikole, uz stari put koji je naslijedio antički dekumanus, imamo blokove s bunjastom istakom i anatirozom uzidane u okvir ulaznih vrata u perivoj Bervaldi zvan Žardin (sl. 36).⁷⁵ Sjevernije ispod puta imamo nekoliko velikih blokova postavljenih u ogradne suhozide parcela i na gomili, oni su izvorno pripadali dijelu zida koji se spajao sa onim na obližnjem predjelu Peča, u vlasništvu *D. Vincenzo Beroaldi* kako navodi knjiga gradnje iz 18 st. koja bilježi da je sa njegovog posjeda iskopano najviše blokova i to ispod jedne gomile naslonjene na zid kuće Nikole Franetovića.

Tijekom reambulacije terena na predjelu Peča 12. X. 1965. zabilježen je jedan važan podatak o antičkim blokovima: *na čest. zem. 3449/1, 2, vl. Iva Bogdanović, na ravnici sa laganim padom iznad samog grada. Prisutni su bili vlasnik Bogdanić, pa Vinko Ružević, Jurica Vranković i potpisani. Vlasnik nam je opisao zid sagrađen velikim blokovima, analognim onim iz dvorišta Gramotorov, ali ga nismo vidili, jer leži pod vinogradom. Trebalo bi kopati. Iza ovog opisanog mjesta je velika gomila sa ogromnim količinama rimskog crijepa i keramike uopće. Tačka leži na križanju idealnog pravca, što bi ga povukao od crkve sv. Nikole prema istoku, i križa Ruževićevih na početku predjela Siberija prema jugu. Sve je nekako jugozapadno od samostana sv. Lucije.*⁷⁶

Navedeni nalazi su u neposrednoj blizini jugoistočno od središnje aglomeracije Starog Grada, gdje je bila sačuvana sve do početka 20 st. bogata urbana toponomastika: Gospoje za sv. Mariju, Katedralka, Štraduna, Grod ili Paiz. Navedeni položaji i građevine na mjestu antičkog dijela grada, ukazuje na interakciju novovjekog razvoja urbanizma na mjestu Farosa. Zbog toga je količina spolija najviše prisutna u jugoistočnom dijelu Starog Grada na prostoru između crkve sv. Nikole i sv. Stjepana, dok je svega nekoliko ulomaka među kojima i jedna rimska stela duž ulice Vagonj.

Međutim sjeverozapadni dio Farosa ostao je ispod niza kuća i ulica, koje su poništile antički raster. Primjer su nalazi arhitekture rimskog domusa u Srednjoj ulici, gdje su u njenom zapadnom dijelu kod križanja sa Vagonjom, ispod posebno izdvojenog popločanja dva mozaična tapeta pronađena 1923. godine.⁷⁷ Nedaleko od ovih 1989./1990. u prizemlju kuće na samom istočnom uglu ulice pronađen je još jedan mozaik, koji je pripadao prostoriji iste rimske urbane građevine.⁷⁸ Kompozicija na mozaicima je karakteristična za 2 st., kada je Faros doživio svoj procvat i urbana struktura grada bila znato veća. Naime grad se u to vrijeme protezao zapadno sve

gia e storia dalmata 18, Split 1895, 72.

⁷⁵ N. Petrić, *Kultura ladanja*, Zbornik Cvita Fiskovića I, Zagreb 2006, 246.

⁷⁶ N. Duboković – Nadalini, *Arheološke bilješke*, Bilten Historijskog arhiva komune hvarske, 7 – 8, Hvar 1965, 52.

⁷⁷ *Izvjestice o djelatnosti Pokrajinskog konservatorskog ureda za Dalmaciju u Splitu za god. 1923*, Prilog II, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 46, Split 1923, 9.

⁷⁸ J. Jeličić - Radonić, *Op. Cit.*, 1996, 149 – 161.

do sv. Roka, što takoĊer potvrĊuju nalazi mozaika o kojima je izvjestio Buliċ krajem 19.st.

Slabljenjem *pax Romana*, kada je bio uzdrman cijeli imperij od kraja 2 st. urbanizam Farosa prilagoĊava se novonastalim prilikama. Faros se ponovo utvrĊuje koristeċi blokove starogrċkog polisa i kamene ulomke graĊevina iz razdoblja municipija. Perimetar grada se smanjuje, obuhvaċajuċi glavne izvore vode, stoga spolije nalazimo uz pruĝanje kasnoantiċkih zidina utvrĊenog Farosa. TakoĊer arhitektonski ulomci iz klasiċnog perioda koriste se prilikom fortificiranja uĝe gradske jezgre.⁷⁹ Kasnoantiċki Faros nosi ideju kršċanstva, unutar grada nalazi se veliċanstveno zdanje ranokršċanske dvojne crkve ċija ikonografija ima odlike umjetnosti prve polovine 6 st. Stoga je i bilo za oċekivati da se spolije imamo uz dvojnu crkvu i u njenoj neposrednoj blizini. Djelovi kamenog crkvenog namještaja korišteni su u srednjem vijeku prilikom adaptiranja crkve i kao graĊevni materijal za grobove u njenom okruĝenju. Nekoliko srednjovjekovnih grobova neposredno uz crkvu koristi u svojoj obzidi i ulomke kasnoantiċkih sarkofaga. Koliċina kasnoantiċkih spomenika uz saĉuvane mozaike iz prezbiterija dvojne crkve, te pisani izvori o njima, jaki su argumenti, koji ukazuju da je najvjerojatnije središte otoċke biskupije, bilo unutar fortificirane jezgre na mjestu antiċkog Farosa.⁸⁰

Iako današnji Stari Grad ima novovijeku urbanistiċku strukturu, raster rimskog Farosa ostao je saĉuvan unutar Starograskog polja, gdje su glavne osovine srednjo-

Sl. 35 Rimski natpis

Fig. 35 Roman inscription

Sl. 36 Źardin

Fig. 36 Garden

⁷⁹ Primjer korištenja spolija prilikom obnova fortifikacija u kasnoj antici zorno je predoċio Mate Suiċ : *Tehnika gradnje obnovljenih bedema pokazuje jednu zajedniċku crtu, koja doĊuše nije karakteristiċna samo za naše primorske gradove i gradove uopċe u našoj zemlji, jer se ona susreċe i u drugim provincijama, npr. Africi, koja je jaċe bila izloĝena barbarskim invazijama. To je upotreba spolija, graĊevnog materijala koji je pripadao prijašnjim zgradama razliċite namjene. Materijal se nije nabavljao vani u kamenolomima, nije se ni posebno obraĊivao, uzimalo se sve što je bilo na dohvat ruke....*M. Suiċ, *Op. Cit.*, 1976, 234.

⁸⁰ Usljed ranobizantske zaštitе plovniĝ puteva prema Raveni, po nekim autorima Faros je od polisa postao kastrum. M. Katiċ, *Nova razmatranja o kasnoantiċkom gradu na Jadranu*, *Opusc. archaeol.* 27, Zagreb 2003, 523 – 528. Navedene ċinjenice prema sakupljenim radovima poĉevši od 18 st. : epigrafiĝa, aritektura, ikonografija, ukazuju da se klasiċni Faros postupno razvijao i prerastao u kasnoantiċki *civitas*, dok bi termin kastrum moĝda bio primjereniji za arheološke ostatke pronaĊene na mjestu za današnjeg grada Hvara.

vjekovnih puteva iz Hvarskog Statuta ustvari sačuvani *cardi* i *dekumani*, što je prvi uočio don Šime Ljubić. Takav raster predhodio je srednjovjekovnoj podjeli polja i nasljeđe je rimskog *agera* što je Ljubiću bila još jedna važna činjenica, o ubikaciji antičkog Farosa (*antica Pharos*) u njegovom rodnom Starom Gradu.⁸¹

Alen Miletić
ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL NOTES ON THE SPOLIAS
OF THE ANCIENT PHAROS

The first accurate list of ancient monuments in the Old Town noted at the beginning of the 18th century, Antun Matijasević Caramaneo in his manuscript *L'Antica origine de'Lesignani*. His data were used in the second half of the 19th by Š. Ljubić who quoted historical sources in favor of ubication of Pharos placed near Old City.

Archaeological findings belong to the period of ancient and Early Christian city found in the archive reports in the first half of the 20th century. Some passages even today we can see built into the walls and houses, and these spoils testify about urbanism which has developed on the foundations of the ancient Pharos. Spolias have been used throughout history, and they can be classified into several time periods:

1. Late Antique, usage of blocks of ancient Greek walls for the fortification of the city, as well as the adaptation of some of the monuments from the imperial period for the practical purposes such as architraves labeled as 'Kupinovik', fountains, fragments of columns.

2. Medieval usage of ancient and early Christian fragments, used with fragments of the church furniture and parts of the sarcophagus as a building material in the walled tomb.

3. Contemporary usage, when used late antiquity and pre-Romanesque fragments in the tiling of the Church of St. Stephen and Virgin Mary; Certain surfaces in the city decorating the ancient altars and sculptures. Also parts of the sarcophagus are used primarily as a riverbed near a water source.

4. Modern, private homes built in ancient fragments in their structures, also transferring some of the monuments and placing them on other positions in the city. Spolias bring a new way of knowing urbanism of Pharos, which historically belongs to the group of settlements established in the Greek city and developed during the Roman period.

The previous conclusions of some authors confirm that there is not a dozen inscriptions, and that it is questionable whether it is a *oppidum* on the island Faria mentioned by Pliny, are no longer relevant. Indeed many fragments of which some are parts of the architecture of public buildings and religious buildings indicate that it is justified status of Pharos as *oppidum*, in the period of Pliny the Elder. Also epigraphic material from which it is necessary to point out that *decurion* inscription and fragments of cornice of the early imperial buildings, sculptures and reliefs, confirm that within the Old City there are findings like those in the *municipiums* on the coast of the Roman province of Dalmatia.

Spolias, near the dual early Christian church and its walls are testifying about its renewal throughout history. The remains of the fortifications, parts of the sarcophagi, inscriptions, architecture and marvelous mosaics in the presbytery of dual church, indicate that the most likely center of the island diocese, either within fortified space within the ancient Pharos.

⁸¹ *Fin'anco lo Statuto di Lesina parla a favore di Citta' Vecchia, giache' in una dettagliata enumerazione dei Confines Campi Sancti Stefani, riportata nella sua parte anteriore all'anno 1331 (Lib.IV.p. 45-49) accena piu' fiate a strade antichissime esistenti in quel campo denominato cosi' dalla cattedral chiesa nostra.. Š. Ljubić, Op. Cit., 1873, 18.*